(बहुभाषणम् । यथा, हठयोगप्रदीपिकायाम् । १ । १५ ।

"अत्याहारः प्रयासश्च प्रजल्पो नियमग्रहः ।
जनसङ्गश्च लौल्यञ्च षड्भिर्योगो विनश्यति ॥")

प्रजवः, पुं, (प्रजवनमिति । प्र + जु वेगगतौ + "ऋदोरप् ।" ३ । ३ । ५७ । इति भावे अप् ।) प्रकृष्टवेगः । प्रपूर्व्वजुधातोर्भावेऽलप्रत्ययनिष्पन्नः ॥ (यथा, ऋग्वेदे । ७ । ३३ । ८ ।

"वातस्येव प्रजवो नान्येन स्तोमो वसिष्ठा अन्वेतवे वः ॥")

प्रजवी, त्रि, (प्रजवतीति । प्र + जु वेगगतौ + "प्रजोरिनिः ।" ३ । २ । १५६ । इति इनिः ।) प्रकृष्टवेगयुक्तः । इत्यमरः । २ । ८ । ७३ ॥

प्रजा, स्त्री, (प्रजायते इति । प्र + जन् + "उपसर्गे च संज्ञायाम् ।" ३ । २ । ६६ । इति डः ।) सन्ततिः । पितृमातृगुणदोषैव प्रजा विभिन्ना भवति । यथा, अग्निपुराणे ।

"मातॄणां शीलदोषेण पितृशीलगुणेन च ।
विभिन्नास्तु प्रजाः सर्व्वा भवन्ति भवशीलिनाम् ॥"

जनः । इत्यमरः । ३ । ३ । ३२ ॥ (यथा, रघुः । १ । २४ ।

"प्रजानां विनयाधानात् रक्षणात् भरणादपि ।
स पिता पितरस्तासां केवलं जन्महेतवः ॥"

उत्पत्तिः । यथा, ऋग्वेदे । १० । ७२ । ६ ।

"प्रजायै मृत्यवे त्वत्पुनर्मार्त्ताण्डमाभरत् ॥")

प्रजागरः, पुं, (प्र + जागृ + "ऋदोरप् ।"३।३।५७। इति भावे अप् ।) प्रकर्षेण जागरणम् । इति हलायुधः ॥ यथा, अग्निपुराणे ।

"देवतानां पितॄणाञ्च घोरं कृत्वा प्रजागरम् ।
त्रेतायुगे चतुर्थांशे रावणस्तपसः क्षयात् ।
रामं दाशरथिं प्राप्य सगणः क्षयमीयिवान् ॥"

(विष्णुः । यथा, महाभारते ।१३ । १४६ ।११५।
"आधारनिलयो धाता पुष्पहासः प्रजागरः ॥"
"नित्यबुद्धस्वरूपत्वात् प्रजागरः ।" इति तद्भाष्यम् ॥ प्राणः । यथा, भागवते । ४ । २७ । १५ ।

"ते चण्डवेगानुचराः पुरञ्जनपुरं यदा ।
हर्त्तुमारेभिरे तत्र प्रत्यषेधत् प्रजागरः ॥"
"प्रजागरः प्राणः ।" इति तट्टीकायां स्वामी ॥)

प्रजाता, स्त्री, (प्रजातं प्रजननं सुतादीनामुत्पत्तिरित्यर्थः । तदस्या अस्तीति । अच् । ततष्टाप् ।) जातापत्या । प्रसूता । इत्यमरः । २ । ६ । १६ ॥ (यथा, सुश्रुते निदानस्थाने ६ अध्याये ।

"क्षीणामप्रजातानां प्रजातानां तथाहितैः ।
दाहज्वरकरो घोरो जायते रक्तविद्रधिः ॥"
"ततोऽनन्तरं बलवत्तरमिति तस्याश्च प्रवाहमाणायां स्त्रियः शब्दं कुर्य्युः प्रजाता प्रजाता धन्यं धन्यं पुत्रमिति तथास्या हर्षेणाप्यायन्ते प्राणाः । यदा च प्रजाता स्यात् तदैनामवेक्षेत काचिदस्या अमरा प्रपन्ना वाप्रपन्ना वेति ॥"
इति चरके शारीरस्थाने ८ष्टमेऽध्याये ॥

अश्वविशेषे, पुं । यथा, कात्यायनश्रौतसूत्रे । २० । ३ । २० ।

"प्रजाते वायव्यम् ।" "वडवायां क्षतरेतःस्कन्दनः प्रजात इत्युच्यते ॥" इति तद्भाष्यम् ॥)

प्रजादा, स्त्री, (प्रजां गर्भदोषनिवारणेन सन्ततिं ददातीति । दा + कः । टाप् ।) गर्भदात्रीक्षुपः । इति राजनिर्घण्टः ॥ प्रजादातरि, त्रि ॥

प्रजादानं, क्ली, (प्रजातो जन्मतो दानं शुद्धिरस्य ।) रूप्यम् । इति शब्दचन्द्रिका ॥ (प्रजाया दाने आदाने अदाने च ॥)

प्रजानन्ती, स्त्री, (प्रजानातीति । प्र + ज्ञा + शतृ + ङीप् ।) पण्डिता । प्राज्ञी । इति हेमचन्द्रः । ३ । १८६ ॥ (विशेषवेत्तरि, त्रि । यथा, रामायणे । २ । ७२ । १४ ।

"तं प्रत्युवाच कैकेयी प्रियवद्घोरमप्रियम् ।
अजानन्तं प्रजानन्ती राज्यलोभेन मोहिता ॥")

प्रजापः, पुं, (प्रजाः पातीति । पा रक्षणे + कः ।) राजा । इति हेमचन्द्रः । ३ । ३५४ ॥

प्रजापतिः, पुं, (प्रजानां पतिः ।) ब्रह्मा । इत्यमरः । १ । १ । १७ ॥ (यथा, महाभारते । १ । १ । ३२ ।

"यस्मात् पितामहो जज्ञे प्रभुरेकः प्रजापतिः ।
ब्रह्मा सुरगुरुः स्थाणुर्म्मनुः कः परमेष्ठ्यथ ॥")

दक्षादिः । (यथा,—

"द्वितीये हि युगे सर्व्वमक्रोधव्रतमास्थितम् ।
दिव्यं सहस्रवर्षाणामसुरा अभिदुद्रुवुः ॥
तपोविघ्नं शमीकर्त्तुंन्तपोविघ्नं महात्मनाम् ।
पश्यन् समर्थश्चोपेक्षाञ्चक्रे दक्षः प्रजापतिः ॥
पुनर्माहेश्वरं भागं ध्रुवं दक्षप्रजापतिः ।
प्रायो न कल्पयामास प्रोच्यमानः सुरैरपि ॥"

इति चरके चिकित्सास्थाने तृतीयेऽध्याये ॥)

महीपालः । इति मेदिनी । ते, २०८ ॥ (इन्द्रः । यथा, महाभारते । ३ । १८५ । १६ ।

"अयमेव विधाता हि तथैवेन्द्रः प्रजापतिः ॥")

जामाता । दिवाकरः । वह्निः । त्वष्टा । इति हेमचन्द्रः ॥ (यथा, वाजसनेयसंहितायाम् ।१२।६१।

"तां विश्वैर्देवैरृतुभिः संविदानः
प्रजापतिर्विश्वकर्म्मा विमुञ्चतु ॥"

मनुः । यथा, मनौ । १० । ७८ ।

"न तौ प्रति हि तान् धर्म्मान् मनुराह प्रजापतिः ॥")

दश प्रजापतयो यथा, आह्निकतत्त्वे ।

"मरीचिमत्र्यङ्गिरसौ पुलस्त्यं पुलहं क्रतुम् ।
प्रचेतसं वशिष्ठञ्च भृगुं नारदमेव च ।
देवान् सर्व्वानृषीन् सर्व्वांस्तर्पयेदक्षतोदकैः ॥"

एकविंशतिप्रजापतयो यथा,—

"ब्रह्मा स्थाणुर्मनुर्दक्षो भृगुर्धर्म्मस्तथा यमः ।
मरीचिरङ्गिराश्चैव पुलस्त्यः पुलहः क्रतुः ॥
वशिष्ठः परमेष्ठी च विवस्वान् सोम एव च ।
कर्द्दमश्चापि यः प्रोक्तः क्रोधोऽर्व्वाक् क्रीत एव च ॥
एकविंशतिरुत्पन्नास्ते प्रजापतयः स्मृताः ॥"

इति महाभारते मोक्षधर्म्मः ॥ * ॥

पिता । यथा,—

"जनको जन्मदानाच्च रक्षणाच्च पिता नृणाम् ।
ततो विस्तीर्णकरणात् कलया स प्रजापतिः ॥"

इति ब्रह्मवैवर्त्ते गणपतिखण्डे ४४ अध्यायः ॥ * ॥ स्वनामख्यातकीटविशेषश्च ॥

प्रजावती, स्त्री, (प्रजाऽस्यस्या इति । प्रजा + मतुप् । मस्य वः । स्त्रियां ङीप् ।) भ्रातृजाया । इत्यमरः । २ । ६ । ३० ॥ ज्येष्ठभ्रातृपत्नी । इति केचित् । इति भरतः ॥ (यथा, रघुः । १४।४५ ।

"प्रजावती दोहदशंसिनी ते
तपोवनेषु स्पृहयालुरेव ।
स त्वं रथी तद्व्यपदेशनेयां
प्रापय्य वाल्मीकिपदं त्यजैनाम् ॥"

प्रियव्रतपत्नी । यथा, मार्कण्डेये । ५३ । १३ ।
"प्रियव्रतात् प्रजावत्यां वीरात् कन्या व्यजायत ॥")
सन्तानविशिष्टा ॥ (यथा, मार्कण्डेये ।६७।१८।
"साम्प्रतं सर्गकर्त्तृत्वमादिष्टं ब्रह्मणा मम ।
सोऽहं पत्नीमभिप्सामि धन्यां दिव्यां प्रजावतीम् ॥")

प्रजाहितं, क्ली, (प्रजायै हितम् ।) जलम् । इति शब्दमाला ॥ प्रजोपकारे, त्रि ॥

प्रजिनः, पुं, (प्रकर्षेण जयतीति । प्र + जि + बाहुलकात् नक् ।) वायुः । इति शब्दमाला ॥

प्रजेश्वरः, पुं, (प्रजानामीश्वरः ।) राजा । इति त्रिकाण्डशेषः ॥ (यथा, रघुः । ३ । ६८ ।

"तमभ्यनन्दत् प्रथमं प्रबोधितः
प्रजेश्वरः शासनहारिणा हरेः ॥")

प्रज्ञः, त्रि, (प्रकर्षेण जानातीति । प्र + ज्ञा + "आतश्चोपसर्गे ।" ३ । १ । १३६ । इति कः ।) पण्डितः । इति प्राज्ञशब्दटीकायां भरतः ॥ (यथा, माण्डूक्योपनिषदि । ७ ।

"नान्तःप्रज्ञं न बहिःप्रज्ञं नोभयतःप्रज्ञं न प्रज्ञानघनं न प्रज्ञं नाप्रज्ञम् ॥") प्रगतजानुकः । इति प्रज्ञुशब्दटीकायां भरतः धरणिश्च ॥

प्रज्ञप्तिः, स्त्री, (प्र + ज्ञा + णिच् + क्तिन् ।) सङ्केतम् । इति त्रिकाण्डशेषः ॥ (यथा, सर्व्वदर्शनसंग्रहे पूर्णप्रज्ञदर्शनम् ।

"विष्णोः प्रज्ञप्तिरेवैका शब्दैरेतैरुदीर्य्यते ।
प्रज्ञप्तिरूपो हि हरिः सा च स्वानन्दलक्षणा ॥"

ज्ञानम् । ज्ञापनम् । यथा, भागवते । ३ । २५।१।
"कपिलस्तत्त्वसंख्याता भगवानात्ममायया ।
जातः स्वयमजः साक्षादात्मप्रज्ञप्तये नृणाम् ॥"
जिनविद्यादेवीविशेषः । इति हेमचन्द्रः । २ । १५३ ॥)

प्रज्ञप्ती, स्त्री, (प्रज्ञप्ति + वा ङीप् ।) जिनविद्यादेवीविशेषः । इति हेमचन्द्रः । २ । १५३ ॥

प्रज्ञा, स्त्री, (प्र + ज्ञा + कः । टाप् ।) बुद्धिः । (यथा, रघुः । १ । १५ ।

"आकारसदृशप्रज्ञः प्रज्ञया सदृशागमः ॥"

एकाग्रता । यथा, पञ्चदशयाम् । ७ । १०६ ।
"तमेव धीरो विज्ञाय प्रज्ञां कुर्व्वीत ब्राह्मणः ॥")
प्राज्ञी । प्रकर्षेण जानाति या । इत्यमरः ॥